

4. Brinje u Osmansko doba

4.1. Uvod

Tijekom raspada velike seldžučke države, koja je obuhvaćala Iran, Irak, Siriju i Malu Aziju, osamostalilo se na njezinu prostoru više emirata. Jedan od emira - Osman - proglasio se sultanom. Za pripadnike njegove dinastije udomaćilo se se sinonimno ime: **Osmanlije**.

Osmansko doba spada u najtragičnije vrijeme povijesti hrvatskog naroda. Ratovanje s njima stvoriti će “*dva stoljeća hrvatskoga plača*” (*Vitezović*). To je vrijeme kada na ovim prostorima prevladavaju rušilački čimbenici koji su drastično promijenili dotadašnju *socijalno-geografsku strukturu* Like, devastirajući skoro sve što je u ličkim predjelima otprije postojalo. Briše se najveći dio tragova do tada izuzetno bogate materijalne kulture. Zbog toga ni u jednoj drugoj regiji u Hrvatskoj ne postoji toliki nesklad između bogatstva povijesnih zbivanja i materijalnih tragova koji svjedoče o njima kao u širem ličkom prostoru. (“*Muk je povijest zemlje ove*”)

Dolaskom Osmanlija ovaj prostor dobiva značajke *pogranične regije*, odnosno *krajine*. Sve što su od sredine prve polovice 16. pa do kraja 17. stoljeća poduzele osmanlijske vlasti za okupirani dio, a austrijska za svoj dio - *naseljavanje, organizacija prostora i njegovo gospodarsko vrednovanje* - bilo je isključivo u funkciji jačanja vojnostrateškog značenja prostora. Zbog nastale nesigurnosti nestao je strateški usmjeravan razvoj i aktiviranje vlastitih razvojnih potencijala, zbog čega će ovaj prostor izgubiti razvojni korak za ostalim hrvatskim regijama već u doba manufakture, a do danas se te razlike alarmantno produbljuju.

Prekinut je dinamičan i intenzivan gospodarski, društveni, politički i kulturni razvoj. Može se konstatirati da je turska agresija dovela skoro do biološkog istrebljenja graničnih hrvatskih područja, osobito današnje Like i velikih iseljavanja i migracije. U tim migracijama Hrvati su naselili čak 277 sela u zapadnoj Ugarskoj, donjoj Austriji, Slovačkoj i Moravskoj! O kakvim se velikim gubicima radi najbolje govori podatak da se godine 1584. žalio Hrvatski sabor caru da u cijelom kraljevstvu ne može oporezovati



Karta sjeverne Like i Ogulina 1576. godine (HDA, zbirka karata)

više od 3.000 ognjišta. Treba napomenuti da je prije turskih ratova samo Križevačka županija imala 12.000 ognjišta.

Druga polovica 15. stoljeća za hrvatske velikaše je teško i traumatično razdoblje. Kako na unutar-njem, tako i na vanjskom planu. To je vrijeme velikih iskušenja za njihov položaj u društvu, ali i vrijeme stvaranja kraljeve moći (*centralizacije*). Postoje teritorijalne aspiracije cara Fridrika III., Venecije, u početku Bosne, obitelji Vukčić i Osmanlija. Među velikašima počinju se pojavljivati prvi znakovi osjećaja straha, tjeskobe, nesigurnosti i svakodnevn



Karta Vojne krajine (H. Salopek)

egzistencijalne ugroženosti. Osobni feudalni interesi prevladavaju nad nacionalnim. To je vrijeme okrupnjivanja feudalne moći i stvaranja soja krupnih posjednika - *magnata*. Maleni i slabi ne mogu preživjeti, moraju nestati pred snagom većih i moćnijih. Možemo zaključiti da je jedan od glavnih uzročnika krbavske katastrofe bio žestok unutarnji sukob hrvatskih feudalaca. Vode se borbe zbog izrazito važnog jadranskog uporišta Senja, ali i gradova **Brinja** i Modruša, koji se nalaze na vitalnim prometnim pravcima prema unutrašnjosti.

Međutim, turska opasnost natjerat će Hrvatsku da preko noći stvara saveze sa moćnijim političkim i vojnim subjektima. Kada je malena hrvatska država postala ugrožena od Osmanlija, morala je pozivati u pomoć sa strane. Ta je pomoć bila skupa, jer se zauzvrat moralo žrtvovati nešto od vlastitog suvereniteta. To je u ovom slučaju bio ustroj zasebnog vojnog područja - **Vojne krajine**, koja će biti pod direktnim vanjskim zapovijedanjem i upravljanjem, jednostavno istrgnut iz tkiva tadašnje hrvatske države. Ona će se uglavnom postupno oblikovati u stoljetnom razdoblju i to od druge polovice 15. do druge polovice 16. stoljeća, ovisno o vojnoj snazi protivnika. Početak organiziranja Vojne krajine obično se u važećoj dokumentaciji uzima za godinu **1435**. Tada je, zbog sve učestalijih turskih upada, hrvatsko-ugarski **kralj Sigismund** pojačao obranu graničnih hrvatskih utvrda.

Godine **1469.** **kralj Matijaš Korvin** pokreće vrlo značajne mjere. Želi obuzdati velikaše, a oslanjao se na niže plemstvo i građanstvo. Uspijeva osloboditi Jajce i stvoriti štit prema Slavoniji. Osjeća da pojedini Frankopani igraju dvostruke igre sa Mlečanima, ali i sa Osmanlijama. Odlučuje im sa vojskom oduzeti posjede **Brinje**, Gacku, Senj i dio Hrvatskog primorja, osnovavši time zasebnu vojnu oblast poznatu iz povijesti kao **Senjska (velika) kapetanija** ili **Primorska krajina** (*Meergrenze, Hauptmannschaft Zeng*). Ona je u biti zametak organiziranog obrambenog sustava, ali i korak u obrani ovih prostora od agresivnih Mlečana. Korvin je Senju namijenio vojnički vrlo zahtjevnu zadaću: snažan otpor prema Veneciji i centar za ustroj obrane protiv Turaka. Grad mu je mogao poslužiti i kao baza za stvaranja mornarice i jačanje uloge Ugarsko-hrvatskog kraljevstva na Jadranu (*pomorska orijentacija*). Dakle, Senj je osim važnog trgovačkog centra trebao postati i vojno-strateško središte šireg prostora. Međutim ta zamisao nije do kraja realizirana iz prostog razloga što će se taj grad ubrzo naći neposredno uz ratno područje, koje će negativno utjecati na njegovu

dugoročnu sigurnost. Zbog toga je ovaj Korvinov potez bio najveći gubitak za Frankopane. Oni još ostaju na području Modruša gdje pokušavaju stvoriti dobre odnose s Dvorom, u čemu djelomično i uspijevaju, osobito za vrijeme Stjepana i Bernardina Frankopana. Ostati će i nadalje u političkom, vojnom i gospodarskom životu.

Nakon Korvinove smrti opet izbijaju razmirice oko izbora novog kralja, zbog čega država gubi na jedinstvu i vojničkoj snazi. Na to mjesto pretendiraju brojni velikaši, da bi na kraju bio izabran **Vladislav Jagelović** (Vladislav II.)

U takvim povijesnim okolnostima doći će do Krbavske bitke...

4.2. Krbavska bitka i stanje nakon nje

Obrana krbavskog prostora bila je od presudne važnosti za sigurnost Like i Gacke. Osmanske provale na ličko-krbavsko područje bile su u početku moguće jedino od kninskog područja, prvenstveno zbog relativno dobre terenske prohodnosti. Godine **1477.** slijedi prvi val razornih upada turskih akindžija i teška pustošenja ovoga prostora. Još se tada donekle osjeća organiziran sustav obrane, tako da godine **1478.** negdje na posjedima Zrinskih potukoše hrvatski plemići Osmanlije u povratku iz pljački. (*V. Klaić, str. 133.*) To se također dogodilo i u rujnu **1491.** kada je hrvatski ban **Ladislav od Egervara** sačekao u blizini Korenice (Vrpile) Hasan-bega na povratku iz pljački iz Kranjske i potukao njegovu vojsku i oslobodio roblje (*I. Tomašić, str. 22*). Ipak neki velikaši osjećaju svu težinu stanja i pokušavaju dobiti pomoć. Kurjakovići i Frankopani traže pomoć od Mletaka, koji ih odbijaju, okrivljujući ih zbog nesloge za nastalo stanje.

Frankopani nastoje ponovno zauzeti Senj. Zbog toga imaju za protivnike hrvatske banove **Emerika Derenčina** i **Ivana Bota de Bajna**. Neposredno prije Krbavske bitke na području Brinja odigrava se bitka između sukobljenih strana u kojoj pogiba ban Bot. Sukob između Derenčina i Frankopana stišao se kada je turski vojskovođa Jakub-paša prodro do Jajca, što je izuzetno ugrozilo ovo područje. *Doslovice, na ovim prostorima vlada građanski rat koji je do krajnjih mjera oslabio obrambenu moć države.*

Da li se Krbavski poraz mogao izbjeći?

Poraz kod Vrpila primirio je Osmanlije i oni ne provaljuju u Liku. Međutim, dolaskom na čelo Bosanskog sandžaka Hadum Jakub-paše kreću u silovite napade, isključivo radi pljačke. Provaljuju sve do Celja, Maribora i Ptuja. U povratku su prošli pokraj Zagreba i stigli do Modruša, gdje su porušili katedralnu crkvu Krbavske biskupije i naselja izvan gradske utvrde. Prateći pašinu vojsku okupio je na brzinu ban Emerik Derenčin svoje malobrojne snage, loše pripremljene, neobučene i nejedinstvene. Takva vojska nije mogla biti dostojan partner jedinstvenoj, uvježbanoj i konjanički nadmoćnijoj turskoj vojsci, što se na koncu i obistinilo.

Već kod izrade plana napada nastali su nesporazumi među hrvatskim velikašima. **Knez Ivan Frankopan** smatrao je da se ne treba upuštati u bitku na otvorenom polju, nego Osmanlije napasti u brdskim klancima i tako onemogućiti djelovanje njihovog konjaništva. Ranija iskustva i uspjesi davali su mu pravo. Međutim, Derenčin je odbacio njegov prijedlog i **9. rujna 1493.** na Krbavskom polju postrojio je vojsku na otvorenom polju. U vrlo kratkom vremenu Osmanlije izvojevahu laku pobjedu, što je kod hrvatske strane izazvalo strah i strepnju za budućnost.

U sastavu frankopanskih satnija na Krbavi, ratovati će i povijesni Brinjani.

Krbavski poraz zasigurno je posljedica stanja ne samo u hrvatskom društvu već i u ugarsko-hrvatskom kraljevstvu, ali i promjenu svijesti hrvatskih velikaša da jedino slogom i zajedništvom mogu opstati na ovim prostorima. Poraz u tom trenutku nije značio nikakav teritorijalni gubitak, ali on otvara put daljnjim turskim prodorima kroz kraška polja prema Kranjskoj i Štajerskoj. Ipak će ona značiti propadanje cjelovitosti hrvatskih zemalja, jer je dinaridski prostor postao ranjiv, praktički bez prave obrane. Međutim, Turcima su prioritet glavni pravci osvajanja prema Panoniji i sjeveru. Pravac prema Kranjskoj i Štajerskoj nije ih u tom trenutku zanimalo, što će spasiti brinjsko i otočko područje od većih razaranja.

Poslije tragičnog krbavskog poraza Lika, Krbava, dalmatinski krajevi i primorsko zaleđe ostadoše na brisanom i slabo čuvanom prostoru. Nastupiti će zastrašujuća slika pustoši *ničije zemlje*, jer se stanovništvo počelo masovno seliti. Turci nisu mogli uspostaviti svoju vlast zbog pustoši i nedostatka stanovništva. To će uspjeti tek naseljavanjem pravoslavnih Vlaha...

Najveći su problem pričinjavale manje skupine zloglasnih martologa koji su se znali danima prikrivati u šumovitim predjelima i iznenadno napasti. Da bi se uspjeli obraniti od ove napasti organiziran je dosta efikasan sustav obrane. Trebalo je vrlo brzo djelovati i spasiti se od stradanja. Za tu svrhu skoro je svaka kuća imala klepetalo u koje bi se udaralo i upozoravalo ostale suseljanje. Zasigurno je kod današnjeg Dvora i na Kolišću bio stalno napunjen mužar koji bi opalio u slučaju opasnosti. Na uzvisinama bile su postavljene stožine, na čijim se vrhovima nalazila slama koja se palila u slučaju opasnosti.

Dolazak Habsburgovaca

Nakon godine **1527.** uspostavlja se manje-više sigurna crta razgraničenja, gdje utvrđeni gradovi poput Brinja, Senja, Otočca, Modruša i drugih, imaju vrlo važnu ulogu u obrani hrvatskih zemalja, ali i kršćanskog Zapada.

Iste godine veći dio hrvatskog plemstva u Cetin-gradu kod Slunja izabrao je za kralja **Ferdinanda I Habsburškog**, koji se obvezuje da će pomoći obranu Hrvatske, priznavati sva tradicionalna prava i slobode te će za potrebe obrane hrvatskog prostora uzdržavati 1.000 konjanika i 200 pješaka. Međutim, opet dolazi do hrvatske nesloge. Manjina hrvatskog plemstva, okupljena oko **Krste Frankopana Brinjskog** i **Šimuna Erdödyja**, biskupa zagrebačkog, bira kod Čazme za **kralja Ivana Zapolju**. Time će hrvatsko-ugarskim kraljevstvom vladati tri subjekta: Turci, Habsburzi i Zapolja! Ipak je Ferdinand morao ovu situacijom rješavati mačem, da bi nakon poraza Zapolje primorao slavonsko i ugarsko plemstvo da ga okruno hrvatsko-ugarskom krunom. Ta državna zajednica dobit će naziv **Habsburška Monarhija**. Izvan njezina sklopa ostati će područja pod Turcima, Mlečanima i Dubrovačka Republika.

Godine **1575.** Turci osvojiše hrvatske tvrde sjevernije od tadašnje Like i Krbave, poput Cazina, Bojne, Kladaše i drugih. Na proljeće **1577.** Turci su započeli nova osvajanja, čime pod njihovu vlast dolaze hrvatska sela oko Korane: **Ostrožac, Zrinj i Gvozdansko** i druga. Ovime je bitno ugrožena sigurnost Brinja i Senja, koji su se zapravo našli u poluokruženju.

Turci su regularnom vojskom napadali utvrđene gradove a neredovitim postrojbama, sastavljenim uglavnom od *martologa* - vlaških vojnika, orobljavali i pljačkali okolna naselja, uništavajući živu silu i materijalna dobra. Deseci tisuća grla stoke i sve sposobno stanovništvo odveli su na okupirano područje

Što je Vojna krajina (Vojna granica)?

Vojna krajina je izgrađen vojno-sigurnosni prostor pod posebnim režimom koji je od samih početaka bila u funkciji zaštite od osmanske opasnosti. Tijekom povijesti prošla je značajnu evoluciju, ostajući uvijek rubno-granični pojas s ciljem sprječavanja prodora Osmanskog Carstva u Europu, te je zapravo predstavljala **rubove predzida kršćanstva**. Sigurnost Habsburške Monarhije i zapadnih civilizacija, glavni su ciljevi ove do savršenstva uređene vojne cjeline. Temeljno je načelo tog uređenja bilo: *vojnik i seljak u jednoj osobi, čvrsto vezan uza svoju zemlju i svoje tlo, trajno spreman za oružani otpor*.

Malo pomalo stvorit će se dosta široki prostor duž cijele granice u kojemu je vlast hrvatskog Sabora i bana suspendirana. Iako je službena hrvatska politika govorila *da je Krajina integralni dio Hrvatske*, ali su tamo zapravo vrijedili sasvim drugi zakoni. U prikupljanju ljudstva i materijalne pomoći u zemljama europskog zapada za protutursku obranu u Hrvatskoj najveću je ulogu imalo svećenstvo. Posebno je to bilo izraženo u vrijeme **bana Petra Berislavića** kada je papa Leon X. obećao značajnu pomoć Hrvatskoj *“kao najčvršćem štiti i predzidu kršćanstva (antemurale christianitatis)”*. Hrvatska je u to vrijeme pružala žestok otpor a ban se nalazio u Otočcu. U jednom napadu na Osmanlije ban pogiba **20. svibnja 1520.** godine između Korenice i Bihaća. Porazom ugarske i hrvatske vojske na Mohačkom polju **1526.** Lika i Krbava gotovo nečujno



Krajišnik sa suprugom



Turci u pljačkaškom pohodu

padaju pod osmansku vlast. Ovime je brinjski kraj došao pod direktnu osmansku opasnost, ali nikada neće doći pod njihovu vlast.

Isprva su kraljevske krajiške utvrde bile podređene zapovjedništvima Senjske i Bihačke kapetanije, a ostale u nadležnosti pojedinih hrvatskih plemića. Pošto je to bilo veliko opterećenje za te plemiće, oni te utvrde prepuštaju kralju. Poslije kralj osniva nove kapetanije: Ogulinsku, Hrastovičku, Ivaničku, Križevačku i Koprivničku kao niže strukturne vojne organizacije, koje u cjelini čine sustav Vojne krajine. Brigu o njezinom funkcioniranju preuzeli su **1578.** staleži Unutrašnje Austrije, zasebne dinastičke tvorevine, koju su sačinjavale pokrajine Štajerska, Koruška i Kranjska, te grofovije Gorička i Pazinska. Za provođenje te uprave

osnovano je **Ratno vojno vijeće** u Grazu. Niže vojno-područne razine bili su generalati. Za područje od Karlovca do mora bio je nadležan Karlovački generalat, koji se još nazivao Karlovačka krajina

Vojna se krajina izdržavala samostalno, ne opterećujući značajno državni proračun. Krajišnik je dobivao od države samo oružje i vojnu odoru, a u ratno vrijeme i novčanu potporu. On sam opskrbljuje i prehranjuje svoju obitelj, obrađuje zemlju, bavi se gospodarstvom i plaća dio poreza. Za zemlju koju koristi plaćao je osnovni porez. Nasuprot tome, zemljoposjednici koji nemaju status krajišnika za svoju zemlju bili su dužni plaćati dvostruki porez. Nije bio podčinjen nekom gospodaru, nije bio kmet, nego slobodan vlasnik svoje zemlje. Bio je podčinjen jedino caru i vojnim časnicima. Život tih ljudi bio je u stalnoj opasnosti, pa je iz tog vremena ostala uzrečica «**Krajina, krvava haljina**» i «**S krvlju ručak, a s krvlju večera**». O tome nešto više u nastavku.

Svi muškarci od 18. pa do 60. godine pripadali su pod vojnu obvezu. Vojne obveze muškog stanovništva bile su u mirnodopskim uvjetima svedene na stalne vježbe - *muštre*, straže i *rabote*. U doba mira vojnici su 2-3 puta dolazili u Jezerane na vojničke vježbe, a njihovi dočasnici i časnici u središta regimenti na usavršavanja, ali i regrutacije (*abricht*). Krajišnici su najveći dio svog života obično nisu provodili u borbi protiv neprijatelja, nego u borbi za svoje materijalno preživljavanje.

4.3. Stanje u Brinju i okolici

U sklopu početne organizacije obrane i ustroja Senjske kapetanije sve se više uviđava važnost Brinja kao strateškog čvorišta. Ipak, ne poduzimaju se od strane države pravovremene i dostatne mjere za povećanje njegove obrambene moći. To je lokalne zapovjednike stavilo u vrlo nepovoljan položaj. Tako se pronio se glas, da **Krsto Frankopan Brinjski** hoće postati turski vazal i plaćati im danak. On u Ljubljani **15. travnja 1524.**, pokušava s **Josipom Lambergom**, kapetanom Kranjske i drugim kranjskim staležima dogovoriti obranu i podjelu troškova, tražeći 500 dukata za plaćanje vojnih potreba. Nažalost, nije nam poznato da li je uspio u tim dogovorima. (*E. Laszowski*)



Seljaci bježe pred Turcima

Godine 1530. brinjski kraj, a time i Stajnicu teško su poharali Turci. Spaljena su i uništena sva sela, zajedno sa crkvama i samostanima, među njima i crkva **Sv. Marije u Jezeranama** i samostan Sv. Nikole na Kapeli kod Modruša. Tom je prilikom turska vojska opsjedala i sam Sokolac, brinjsku tvrđu, ali je nije mogla osvojiti. Iz predaja bilježimo da je neka baka **Rajkovička** obranila grad lijevujući vrelu vodu s brinjske kule na Turke. (*Emilij Laszowski: Stari lički gradovi, Zagreb 1941*).

Ugroženi hrvatski živalj masovno napušta djedovska ognjišta, seleći se u u početku prema Gorskom kotaru i Primorju a kasnije ide sjevernije u krajeve Ugarske, Moravske i Gradišća u Austriji i na zapad prema Istri i Furlaniji u Italiji. O tome više u posebnom prilogu.

Prvi puta je brinjsko tvrđavno naselje popisano **1551.** godine. Tada su se u njemu zabilježene obitelji *Altinići, Almanići, Bartolovići, Blažani (2 kuće), Brajčići, Cvitanovići, Gričići, Jankovići, Karsunovići, Kladušanići, Kučinići, Luckovići, Lovrakovići, Martinčići, Mesići, Milčići, Mudrovčići, Obrovčani, Ogulinci, Plavčići, Rudarići, Sabljaci, Sojčići, Slunjani, Šimićevići, Šimunići, Tomašići, Vlašići, Zabarci i pop Grgur.* Sudeći po prezimenima te su haramije bile podrijetlom s ovog područja, te od Dabra, Blagaja, Ogulina, Modruša, Senja i bližih krajeva. U popisu haramijskih porodica u vojničkom naselju u Otočcu **1551.** godine bilježimo **Krznariće a 1644. i Rajkoviće.** (*Pavičić, str. 143. 145 i 147.*) Ovime možemo zaključiti da su i ove obitelji naseljavale predtursko brinjsko područje.

God, **1623. i 1630.** spominju se nove veće provale Turaka na brinjsko područje, koje je tu potukao knez Vuk Krsto Frankopan. Promjena granica nema.

Knez Vuk Frankopan Brinjski na saboru njemačkih staleža u Augsburgu održanom **24. kolovoza 1530.** g. opisuje tadašnje stanje na brinjskom području i strahotama turskih napada za koje kaže da su oni »... *strašni neprijatelji Kristova križa ...*«, i da »... *već odavno neprestano muče i kinje jednu Hrvatsku. Nisu nam Turci samo oteli nasljedna dobra i protjerali nas s očevine nego su vrlo mnoge zapalili u njihovim kućama. Neke su pak mačem okrutno ubili, druge odveli u vječno ropstvo i sužanjstvo pa ih na svojim sajmovima izlažu na prodaju pošto se prethodno istražili i pregledali da li su im udovi zdravi*«. Govoreći o poniženjima žena, knez Vuk nastavlja: »... *koliko su naimе, puta odvedene supruge od najdražih muževa... nježne djevojke plemenita roda i udovice obeščašćene...*«. Iz ovog izvješća najbolje se vidi koliko su naši krajevi teško stradali.

Bečki je dvor nastojao da brinjska utvrda dođe u ruke države kako bi cijeli tvrđavni vijenac južno od planinskog lanca Male i Velike Kapele prema turskoj granici bio pod jednim vojnim zapovjedništvom. To je car Ferdinand **1538.** naposljetku i postigao. Da bi se brinjska tvrđa lakše branila od novih turskih napada, predade je tadašnji vlasnik Vuk Frankopan krajiškoj vojsci, jer više nije bio u stanju osiguravati dostatna financijska sredstva za njezino održavanje.

God, **1602,—1620,** zapovjednik Brinja je **Gašpar Starešinić,** a godine **1631.** je **Mato Holjevac,** kapetan brinjski, koji je te godine dobio plemstvo. Godine **1642.-1653,** bio je porkulab brinjski Tomica Holjevac. Godine **1653.** obnovljena je gradska kapelica prinosima puka, kako to svjedoči natpis u kapelici. Tad je vojvoda **Vuk Rajković,** zastavnik **Ivan Holjevac,** i “desetar” **Marko Perković.** Godine **1657.** brojila je »komanda« u Brinju 65 momaka s godišnjom plaćom od 35-40 forinti. (*E. Laszowski*)

Brinjsko i otočko područje tijekom turske opasnosti nije nikada okupirano, ali je pretrpjelo velika stradanja, osiromašivanje i veliki gubitak prvotnog stanovništva. Senjski biskup de Dominis u svom izvješću iz 1602. opisuje da u stvarnosti postoji »*samo primorski dio tadašnje senjske biskupije. U unutrašnjosti ima samo nekoliko utvrda i uz njih nekoliko vjernika, ali on sam nema uvida u pravo stanje.*«

Kada su **1618.** na zahtjev Mletačke republike kažnjeni senjski uskoci velik ih je dio iseljen iz Senja i nastanjen u Brinju, gdje su dovedene 83 porodice. Trebale su dobiti imanja, te se računalo da će se na njima ostate. U Brinju su proveli samo kratko vrijeme, a onda su se svi opet vratili u Senj. Sve su te uskočke porodice popisane, ali se kasnije od tih prezimena nijedno ne nalazi na brinjskom području.

Naseljenost brinjskog područja za vrijeme osmanske opasnosti

Osmanska opasnost bitno je poremetila naseljenost brinjskog područja. U Brinju su i poslije velikoga egzodusa hrvatskog stanovništva ostali i nadalje kao posjednici Frankopani, a to znači da se je na tom zemljištu održalo i nešto stanovništva, koje je pod okriljem brinjske tvrđave obrađivalo svoja polja i preživljavalo. Postojeća naselja na Stajničkom i Jezeranskom polju velikim su dijelom raseljena. Preostalo stanovništvo povuklo se u zaklonjena brdska područja i tu se bavilo uglavnom stočarstvom. Krajiške vlasti popisale su **1697.** tadašnje područje Senjske kapetanije, pod koju je spadalo i Brinje. U Brinju našlo se tada 189 hrvatskih kuća, u Jezeranama 30, a u **Stajnici** samo 9. (*Pavičić*)

Kakvo je stanje naseljenosti brinjskog područja tijekom 17. stoljeća saznajemo iz dragocjenih izvješća senjsko-modruških biskupa koja su oni slali Papi u Rim. Prema izvješću iz **1615.** godine senjska biskupija sastojala se samo od tri župe: Senj, Brinje i Otočac. Pošto je stanovništva bilo vrlo malo to je zadovoljavalo tadašnje vjerske potrebe. Iz izvješća iz **1684.** godine pojavljuju se još Brlog i Sv. Juraj, dakle ukupno 5 župa. Čitava biskupija u to vrijeme imala je samo oko 3.000 vjernika, od čega polovica otpada na Senj! Iz ovih podataka mogu se sagledati katastrofalne posljedice osmanske opasnosti i haranja po našim krajevima. U isto vrijeme susjedna Modruška biskupija imala je oko 15.000 vjernika, iz prostog razloga što se područje biskupije prostiralo na Gorski Kotar i Vinodol koji nisu stradali od Osmanskih napada!

Nešto je bolje stanje **1695.** godine. Brinjska župa broji tada oko 1500, da bi već **1708.** godine imala 1800 vjernika. To je vrijeme kada počinje veliko naseljavanje brinjskog područja. Iz ovoga se može zaključiti da je na ovo područje najveći intenzitet naseljavanja bio od 1708. pa nadalje, iz prostog razloga što su prednost u naseljavanju imala novooslobođena područja.

Stanje krajem 17. stoljeća

Liku je **1689.** godine posjetio poznati putopisac **Johann Weinkard Valvasor.** U njegovim putopisnim materijalima nalazimo brojne korisne informacije iz tog vremena. Detaljno je u svojem djelu *“Die Ehre der Herzogsthums Crain”* (1689.) opisao stanje u Otočcu i Brinju i okolici. Navodi da su kuće uglavnom od drvene građe ili od granja isprepletene, oblijepljene sa stajskim gnojem i ilovačom, te premazane vapnom ili kredom. Samo su poneke bile zidane. U to vrijeme stoka se drži pod vedrim nebom u oborima (torovima), jer nije postojao običaj gradnje staja. Ujedno opisuje vojno stanje na brinjskom području gdje navodi da se *“u Lučanima, Stajnici, Jezeranama drže dobre straže i mužari za uzbunu.”*

Iz arhivske građe saznajemo kakve su vojne snage bile u Stajnici i okolnim mjestima. Prema popisu iz godine **1697.** godine kojim su popisani vojnici *venturini* (domobrani, koji nisu bili u stalnom vojničkom pozivu već po potrebi) u Dabru je bilo 96 vojnika u Jezeranama 40 a u **Stajnici** samo 14. (*Hrvatski državni arhiv, Uvezeni spisi karlovačkog generalata br. 1.*)

Godine **1686.** zapovjednik Brinja je **Adam Seifried Semenić** a porkulab **Ivan Mesić.** Pod brinjsko zapovjedništvo spadali su; Kaštel, Dabar, Lučani, **Stajnica, Jezerane,** Brinjsko selo, Prokike, gdje su stajale krajiške straže. Godine **1697.** u Brinju je posada od 50 momaka s jednim kaštelanom, a u selu ispod grada bilo je 250 hrvatskih i 130 vlaških kuća. (*E. Laszowski*).

Godine 1688. Stajničani sudjeluju u pohodu generala Herbersteina na gradove Dubicu, Brod i Gradišku.

4.4. Doseljavanje Vlaha

Uvod

Godina je **1679.** Malobrojni stajničani osim problema s Osmanlijama imaju još jedan. Vlaški **harambaša Dragić** po zapovijedi **generala Herbersteina** naselio je na na slobodno zemljište u Stajnici nekoliko vlaških obitelji. Stanje je vrlo napeto. Zbog uzurpacija imovine i velikih šteta što im je pričinjavala vlaška stoka, pobuniše se Stajničani i oružjem htjedoše istjerati doseljenike. General Herberstein ne želi mijenjati svoju odluku već pošalje na pobunjenike vojsku iz Senja koja ih silom umiri. Vlasi ostadoše na imanjima a dio Stajničana odluči odseliti u posavske i pokupske krajeve (oko Ivanić Grada), a neki i u Kranjsku, ne želeći živjeti s njima. Zbog ove bune pozvan je na odgovornost brinjski župnik **Matija Mesić**. Osuđen je **1680.** na izgon, da bi ga auditor karlovački **Matija Heinrich**, na nagovor zagrebačkoga biskupa **Martina Borkovića**, povratio u Brinje. (*E. Laszowski, Lopašić, Karlovac, str. 149. Vitezovičeva kronika*). Međutim, to neće biti jedini sukobi...

Povijest Balkana i okolnog prostora je zapravo povijest seoba, ne samo naroda nego i zemalja. Prvotna Srbija bila je daleko od Dunava, političko središte Hrvatske bilo je na Jadranu, a "zemljica Bosna" bijaše mali okrug oko izvora rijeke Bosne. Venecijansko širenje u Dalmaciji i pripojenje Bosne Osmanlijama prouzročili su polaganu seobu hrvatskog plemstva prema sjeveru, što će dugoročno promijeniti političku kartu Hrvatske. Pred najezdom Osmanlija Srbi i razne pravoslavne skupine kreću prema sjeveru i zapadu, tamo gdje ih do tada nikada nije bilo. Na njihov prostor pak dolaze razne muslimanske etničke skupine.

Nakon iseljavanja katoličkog življa u proljeće **1577.** Osmanlije počinju naseljavati puste ličko-krbavske predjele vlaškim stanovništvom koje je s njima stiglo sa Istoka. U toj su masi ponajviše bosanski poturice, kršćani sljedbenici grkoistočne vjere koji su do tada naseljavali područja oko izvora rijeke Drine, Sjenice, Starog Vlaha i Peštera, potomci predslavenskog romaniziranog stanovništva Balkana i razne srpske etničke skupine (Rašani i ostali).

Početni loš odnos Osmanlija prema Vlasima stvorio je uvjete za njihovo bježanje iz graničnih područja prema hrvatskim krajevima. U vremenu od **1481.** pa do **1560.** manji dio Vlaha trajno se naseljava na Žumberku, području Ogulina i Varaždina. Ova naseljavanja stvoriti će kod hrvatskog autohtonog pučanstva velik otpor. Ono ne prihvaća odluke tuđinskih vojnih vlasti na svoju štetu. Pojedini domaći vojni zapovjednici sagledavaju svu dalekosežnu tragičnost ovakvih postupaka. Godine **1580.** senjski kapetan Gašpar Rab izvješćuje više zapovjedništvo «*da je Vlahom pogibeljno slobodu dodjeljivati...*» (*Lopašić I, str 93.*). Da bi ih zadržali na okupiranom području Osmanlije im dopuštaju vjerske slobode i daju im autonomiju. Prvenstveni im je cilj bio da u graničnom području stvore brojna i jaka naselja koja će biti sposobna za obranu od katoličke vojske.

Međutim, ni Austrijanci ne stoje skrštenih ruku. I oni u Vlasima gledaju novu obranu od Turaka i zato ih privlače raznim obećanjima. Pozivaju ih da nasele njihovo opustjelo područje, što će se uskoro i ostvariti. Cilj im je oslabiti naseljenost turske strane i ojačati područja pod njihovim nadzorom. Time će se stvorili preduvjeti za lakše oslobođenje okupiranih turskih područja.

Na kraju su Vlasi shvatili da im je perspektiva bolja pod Austro-Ugarskom nego li pod posrnutim turskim carstvom. Tako jedna njihova grupacija počinje pregovore s Austrijancima, koji prihvaćaju značajan dio njihovih zahtjeva. Da bi pravno riješila njihov status,

Habsburška monarhija godine **1630. Vlaškim statutima** (*Statuta Valachorum*) utvrđuje njihova prava i obveze, te ih koristi za svoje interese i ujedno parira hrvatskim staležima. Dodjeljuju im obradivu zemlju i pašnjake na slobodno korištenje bez ikakvih daća, a s jedinom obvezom da muškarci obnašaju vojne dužnosti. Hrvatski je sabor **1629.** godine također pokušao riješiti “vlaško pitanje”, ali bez uspjeha, iz prostog razloga što Sabor nije imao nikakvih političkih i pravnih ingerencija na krajiški prostor, ali i zbog Vlaškog neprihvatanja jurisdikcije hrvatskog plemstva.

Vlaško naseljavanje na Brinjsko područje

Prva manja skupina Vlaha dolazi na brinjsko područje godine **1611.** i naseljava Brlog. Postoji njihov značajan pritisak da nasele i šire brinjsko područje, ali se tome protive Brinjani, koji su **1612. g.** uskratili gostoprimstvo za 24 vlaške obitelji. Ipak najznačajniji naseljenički val Vlaha dolazi godine **1638.** kada su značajnije naselili brinjski kraj, a time i područje Stajnice. Iz raznih povijesnih dokumenata sa sigurnošću možemo potvrditi da je njihova naseodbina bila u predjelu današnjih Štefanića i da su se njihova imanja nalazila na okolnom zemljištu.

Zapovjednik Senjske kapetanije general **Albert Herberstein** bio je glavni patron za ovo naseljavanje. Njemu se protive osim pučanstva i dio domaćeg plemstva. Knez **Nikola IX. Frankopan Tržački**, prosvjeduje kod Ratnog vijeća u Grazu “*što tuđinac Herberstein na frankopansku djedovinu naseljuje Vlahe,*” ali to nije dalo nikakvih rezultata, iz prostog razloga što je vojsku isključivo zanimalo povećanje stanovništva na njihovom području, što će stvoriti i nove vojnike. (*Lopašić II.*).

Iduće naseljavanje uslijedilo je **1642. g.**, kad su, kako kaže povjesničar Radoslav Lopašić, karlovački generali bez potrebe napučili vlaškim došljacima selo Lučane, što je provedeno “*... na veliku žalost i nevolju Brinjana.*”. General Vuk Frankopan nalaže brinjanima da miruju i ne bune se sve dok se ne definiraju međe između njihovih i vlaških imanja, što je i ubrzo učinjeno. Tako je **22. svibnja 1645. g.** došlo do utvrđivanja zemljišnih granica između dviju strana i sklapanje ugovora. (*Lopašić, III, str 269.*).

Zbog daljnjega sporenja dolazi do stanovite korekcije te novog utvrđivanja međa pa se dalje kaže: »*Opet se spore te Vlasi odstupe Čečeriško Brinjanom, a ovi njima obećaju Jakovča polje. Domaćinu ostanu zemlje, livade i pasišća ova: Brinjsko polje, sve oko grada skupa s Drenovcem, Letincem, Njivicom, Bužijišćem od Sv. Stipana suprot Sv. Vidu do puta Brezičkoga. Zatim Gornji i Dolnji Glibodol i druga mestišća i glavice oko grada. Po tom Tikovo, Kamenica, Križevačko polje, s Velikim i Malim Kutom, Dubrava Mala, Mokro, Jezera, Stajnica, Križevačka glavica, Lipova glava (Lipice, op.a.) i sve Cečerišće...*

Potpisnici ugovora s brinjske (hrvatske) strane bili su među ostalima i: Tomica Holjevac, porkulab brinjski, **Paval Vučetić** vojvoda brinjski, **Marko Mesić** zastavnik brinjski i plemeniti knezovi Hrelja, Miko i Ivan Holjevac.

Od vlaške strane: *kapetan vlaški Vicko Bogut i pop Manojlo Rajaković.*

Kada je doseljavanjem Vlaha u Otočko polje ojačan vojni položaj u tom kraju, naseljeno je njima **1672.** godine i Dabarsko polje i **Glibodol**, iako je Glibodol do tada pripadao Brinjanima i Stajničanima.

Međutim, Vlasi postupno napuštaju ovo područje. Godine **1698.** iselilo se iz Glibodola u Liku i Krbavu i područje *pod Venecijom* (okolica Zadra i Benkovca) oko šezdeset vlaških porodica. Time se njihov broj značajno smanjio. Ostalo je svega 39 kuća, zbog čega zatražiše Hrvati od krajiške uprave da im se dodijeli dio glibodolske zemlje koje je tamo bilo u izobilju.

Krajiške vlasti udovoljile su tom zahtjevu i tu se naselilo desetak porodica brinjskih Hrvata. (Pavičić str 174.).

Zbog svog migracijskog karaktera i masovnog bavljenja stočarstvom, Vlasi su često dolazili u sukobe s autohtonim stanovništvom. Imali su puno stoke koja je pravila štete tamošnjim poljodjelicima.

Nakon ovoga situacija se prividno smirila. U pravilu, poštuju se utvrđene granice posjeda. Međutim, dolazi do novih sporova između Stajničana i dabarskih Vlaha oko utvrđivanja posjeda u "malom Glibodolu". Tako je senjski kapetan Teufenbach primoran urediti i definirati "uživanje zemalja" između Brinjaka, Stajničana i Vlaha. Predstavnici svih zainteresiranih strana sastali su se dana **26. listopada 1711.** u Brinju da definiraju način korištenja tamošnjih zemalja:

"Najprije u cilju općinskog mira, da Mali Glibodol ima biti Stajničanom, ki unutra stojidu sada, i da ovi mali Glibodol ima se ovako urediti do roka dva mjeseca, kako priseže Milovan Popović, Radas i David Vlaislavić i Paval Luksarić (?), da su se Vlasi u Stajnici stojeći držali; drugoga kraja da Stajničanom polak ove otkazane meje od ovih četiri gliudi (?) meje trebaju troje duplimi ograditi..."

*Drugo da nimaju nikakove zabavi Dabranom na nijedan način činiti,
Treće da nemogu Stajničani priko ovih međa na vodu hoditi..."*

Ovim su sporazumom propisane kazne za nepoštivanje sporazuma i ostalo. Ujedno su Dabrani oslobođeni svih davanja. Prema navedenom spisu vidljivo je da su se na Mali Glibodol naselili stajnički Vlasi.

Ugovor su sa Hrvatske strane potpisali zapovjednik **brinjski porkulab Ivan Mesić, zastavnik Ivan Mesić, Tome Vučetić, porkulab Mihal Sertić, Jure Vučetić, sudac Vide Rajković, porkulab Periša Smolčić, Tomica Vuković i Juran Sertić.** (Lopašić, III. str 262.). Iz ovoga je vidljivo da se još značajnije ne pojavljuju u javnom životu novi hrvatski naseljenici. Lokalnu vlast i dalje uglavnom drže stari brinjski rodovi.

Međutim, već 1713. godine Brinjani mole velikog kapetana Senjskoga, **baruna Teufenbacha** da ih zaštiti u Glibodolu. Vlasi su se i nadalje doseljavali na ova područja, tako su se svakim novim doseljeničkim valom za hrvatske starosjedioce započinjale nove brige. Starosjedioci traže od kapetana da se spriječi svako novo naseljavanje ovoga područja. »... kako ti bivši gospodin general Karlovački, njih excellentia g. grof Joseph od Herberstein je njim Dabar dal i od našega konfina Veliki Glibodol oduze...« (Lopašić, III, str. 303.) Brinjani ga mole da im se ispravi nepravda koju im čine vlaški doseljenici u pogledu zemalja rečenog Velikog Glibodola. »...vavike mi Hervati jesmo glave gubili i u sužanjstva padali Turska za obranbu svete vire keršćanske i orsagov (država) slavne kuće Austrijske tako da vazda mi sami konfin (granicu, kraj) brinjski čuvali i stražili jesmo u kom konfinu med ostalim je bil ovi disputani Veliki Glibodol kako to komesarska patenta (odluka) kaže ..., koga smo mi orali, kosili i deržali do tih dob, dokle pred četrdesetni leti jedni sto kuć vlaških je iz Turak pod krilo cesarsko uskočilo bilo...« (Lopašić, isto)

Dakako da je o ovoj problematici bilo sukoba i na višim razinama tadašnje vlasti. Barun Teufenbach preporučuje karlovačkom generalu da presudi u korist hrvatskih Brinjaka, jer »sami Vlasi služe Turkom kao spione i uhode, nisu ni stalni, da pod jednim gospodarom dugo živu nego se okreću kako vjetar puše, a nasuprot Hrvati, naime Brinjani, sve sami katolici u svako su doba Vašem Veličanstvu i kući Austrijskoj vjerni bili.« Teufenbach je tu mislio i na činjenicu što su se mnogi Vlasi odseljavali iz Brinjskog kraja, te su svoje zemlje davali na korištenje Vlasima koji su ostajali, što je bilo suprotno duhu i slovu ranije sklopljenih ugovora. Iz ovoga je vidljivo da su međuetnički i međuvjerski odnosi između starosjedilaca Hrvata i novonaseljenih Vlaha, bili na vrlo niskoj razini i na granici stalnih sukoba. (Kripan)

Treba napomenuti da su austrijske vladajuće elite iskorištavale tu neslogu Hrvata i Vlaha, (kasnije Srba), kako bi mogle provoditi politiku “*ucjenjivanja*” Hrvata u određenim političkim krizama. Njima je trebala stara politika podvajanja Hrvata i Srba. To je posebno došlo do izražaja u vrijeme **Bachovog apsolutizma** i banovanja mađaranskog **bana Dragutina Khuen-Hedervarya**. Naime, do prve polovice 19. stoljeća tamošnje žiteljstvo nazivalo se svojim uobičajenim povijesnim imenima. Bili su to **Hrvati, Kranjci, Bunjevci i Vlasi**, da bi u drugoj polovici istog stoljeća, poglavito nakon povijesnog Hrvatskog sabora iz **1861.** na kome je **pravoslavni patrijarh Josip Rajačić**, rodom iz okolice Brinja, izjavio da su *Hrvati i Srbi dva posebna naroda koji imaju svoju povijest, jezike i kulturu*. Vlasi zahtijevaju srpsko ime, srpski jezik, ćirilicu i ravnopravnost sa Hrvatima, autohtonost i konstitutivnost. Posljedice toga su česti i ne rijetko krvavi sukobi, osobito između Vlaha i Bunjevaca u južnoj Lici. U toj srbizaciji Like potkraj 19. stoljeća posebno se istakao veliki župan **Bude Budisavljević**, inače bivši “*pravaš*“. Važno je napomenuti zanimljivu činjenicu da je obitelj Budisavljević u stvari prekrštena bunjevačka katolička obitelj Budiselić. Izgleda da su na ovaj način htjeli dokazati svoje pravoslavlje jače u odnosu na iskonske pravoslavce! (*Ana Tomljenović*)

Pokušaji crkvene unije s pravoslavicima

Nakon odlaska Turaka i povratka kršćanske vlasti na područje Like i Krbave katolička crkva pokušava privoliti tamošnje pravoslavce na uniju. Najveću aktivnost na tom poslu imali su senjski biskupi **Glavinić i Benzoni**. Zbog novog sastava stanovništva u odnosu na predtursko vrijeme otvoren je prostor za suživot katolika i pravoslavaca, kao dviju kršćanskih vjeroispovijesti. U te je aktivnosti uključen i pop Mesić, koji je osjećao pogubnost podjele po vjerskoj osnovi jer je znao da će u protivnom dolaziti do stalnih sukoba, što se, nažalost, u daljnjoj povijesti pokazalo točnim. Međutim ova pozitivna zamisao propala je iz niza nes(p)retnih okolnosti i brojnih nesposobnih subjekata onoga vremena. (*Burić str. 167 i nadalje*). Od kobnog su značenja prije svega uzroci **političke naravi** koje su prouzročili sukobi austrijskog cara Leopolda I, pape Aleksandra VIII. i Inocenta XII. ali i francuskih kraljeva. O utjecaju Rusije da i ne govorimo. Beč se oslanjao na brojnu vlašku populaciju u vojsci. Austrija će podupirati Pravoslavnu crkvu, smatrajući da će time steći protektorat nad svim slavenskim narodima na Balkanu i tako istisnuti utjecaj Rusije.

Drugi uzrok bili su **zagrebački biskupi** koji su tražili da kršćani bizantskog obreda budu pod njihovim patronatom i da Vlasi njima plaćaju desetinska davanja i da se podvrgnu zapadnom obredu. Ti su zahtjevi stvorili otpor Vlaha, čime su se smanjile mogućnost trajnije unije.

U tim su se aktivnostima pojavila i druga brojna neraščišćena pitanja poput **načina crkvenog obreda**, negativističkog djelovanja pravoslavnih **kaluđera** protiv unije, povijesnim antagonizmima između katolika i pravoslavaca.

Da je biskup Benzoni uspio zadržati Vlahe u jedinstvu s Katoličkom crkvom, bilo bi to od nesagledivog značaja za hrvatsku državu. Da su se Vlasi tada uspjeli prikloniti Zapadu, zasigurno bi daljnja povijest Hrvatske pošla drugim pravcem. Nažalost, to se nije dogodilo i brojne su generacije zbog toga stradale, što je dovelo do teškog političkog i gospodarskog propadanja ovoga prostora, ali i do žestokih sukoba i brojnih žrtava sa obje strane.



Brinjska tvrđava nikada nije pala u neprijateljske ruke. Razglednica iz 1904. godine



Oni su se borili u obrani brinjskog kraja...



... kao i njihovi potomci u Domovinskom ratu

Literatura:

- Stjepan Krpan**, *Brinjski kraj u prošlosti i sadašnjosti* Zagreb 1995;
- Stjepan Pavičić**, *Seobe i naselja u Lici*,
- Đuro Šurmin**: *Acta croatica*, Zagreb 1899.
- Zbornik**: *Lika u prošlosti i sadašnjosti*, Hrv. državni arhiv, Karlovac 1973,
- Radoslav Lopašić**, Karlovac (pretisak)
- Radoslav Lopašić**: *Spomenici hrvatske krajine I-III*,
- Emilij Laszowski**, *Stari lički gradovi*, Zagreb 1941,
- dr. Milan Kruhek**: *Velika pobjeda Petra Zrinskog nad Turcima kod Jurjevih Stijena (knjiga "Otočac 3")*
- Mirko Valentić**: *Turski ratovi i hrvatska dijaspora (Senjski zbornik br. 17/90.)*
- D. Bunjevac**, *Brinjani i njihovi Vlasi, Hrvatska, br. 226. i 229., Zagreb 1895.*
- Johann Weinkard Valvasor**, «*Die Ehre der Herzogsthums Crain*» (1689), XII. Buch.,
- Franz de Paula Julius Fras**: *Cjelovita topografija Karlovačke vojne krajine*, (prijevod Zlata Derossi, Gospić 1988.)
- Manojlo Sladović**: *Povijesti biskupijah senjske i modruške ili krbavske*, Trst 1856,
- Đuro Šurmin**: *Acta croatica*, Zagreb 1899,
- Franjo Emanuel Hoško**: *Franjevci u Krbavskoj biskupiji*, Rijeka 1988,
- Ana Tomljenović**, *Smiljan i okolica*, Zagreb-Smiljan 2003.
- Mihael Bolonić**, *Crkveni patronat na području senjsko-modruške biskupije*, *Senjski zbornik br. 5/1973.*
- Zorislav Horvat**: *Srednjovjekovna pavlinska arhitektura*, *Senjski zbornik 26/1999.,*
- Željko Holjevac**, *Ličke bune u 17. i 18. stoljeću (Lička revija 2/2002),*
- Željko Holjevac**, *Gospić u Vojnoj krajini*, Zagreb 2002.
- Zbornik radova "**Krbavska bitka i njezine posljedice**", Novi Vinodolski 1997.
- Josip Burić**. *Biskupije Senjska i Modruška u XVIII. stoljeću*, Zagreb-Gospić 2002.
- Vjekoslav Klaić**, *Povijest Hrvata*,
- Ivan Tomašić**, *Cronicom breve Regni Croatiae*, Zagreb 1863,
- Hrvatski državni arhiv, spisi karlovačkog generalata br. 1.)*
- Dokumentacija Ministarstva kulture RH, Zavoda za zaštitu spomenika kulture te Konzervatorskog odjela u Karlovcu i drugi.**